

SZEGEDI Edit

A premodern Kolozsvár

A XVI.–XVII. századi Kolozsvár identitása olyan probléma, amely elmentmond minden purizmusnak. Ilyenformán provokációvá válik, és nem csak a történészek számára. A nehézséget nem csupán ennek a városnak demográfiai, társadalmi és vallási struktúrája okozza, hanem még inkább a történelem politikai hangszerelése: az utóbbi 150 évben az etnolingvisztikai sokféleség nem tartozott a politikai ideálok közé. Így tehát a premodern Kolozsvárt a nemzeti szempontból militáns historiográfia csupán mint szükséges rosszat vizsgálhatta, mint átmenetet egy vegyes összetételű városból az etnolingvisztikai szempontból tiszta városba.

Kolozsvár, demográfiai és politikai struktúrája következtében, kivétel volt a középkori Erdély városainak térképén: az 1458-as Unió, voltaképpen a Mátyás király adományozta diploma eredményeképpen a várost, paritásos alapon, mindkét politikai nemzet, a szász és a magyar vezette, és a jótékonyági és társadalmi intézményeket közösen használták. A paritásos vezetési rendszer nagyon egyszerű volt, és megőrződött a XVIII. századig, amikor is a nemzetiségi paritás átváltozott katolikus-protestáns, vallási paritássá. A külső tanácsot és a Szenátust 50, illetve 6 szász és ugyanannyi magyar alkotta. A városi bíró és a királyi bíró tisztségeket felváltva töltötte be egy szász és egy magyar. Az Unió 1568-ban történt megújítása után a parókusi tisztséget felváltva ennek a két nemzetnek a képviselői töltötték be (amikor például a város bírja a magyarság köréből került ki, a plébániatemplom kizárólag ezé a nemzeté volt). A Kolozsvárra vonatkozó leírások ezt a jellegzetességet mint Kolozsvárt meghatározót hangsúlyozzák.

Ez az együttélés természetesen nehéz volt, konfliktusok is bekövetkeztek, mint amilyen az 1568-as volt, amikor ezek a nemzetek összeveszték a Szent Mihály-plébániatemplom használatán és azon, hogy kitöltse be a plébániási tisztséget. Ez az igazi „interetnikai konfliktus”, amelyben a két tábor kölcsönösen a legválogatottabb szidalmakkal káromolta egymást, és a „legmodernebb” történelmi érvekkel élt (2000 éves létezés, az elsőként való bejövétel, uralkodó nemzet sb.), meghatározó a premodern Kolozsvár egyéni és kollektív identitása szempontjából.

Ennek a konfliktusnak élharcosai között voltak Kolozsvár reformátorai, Heltai Gáspár/Kaspar Helth és Dávid Ferenc/Franz Hertel (Davidis) is. Mindketten a szász táborat támogatták. Dávid Ferenc volt Kolozsvár utolsó olyan plébánosa, aki nem a két nemzet közötti alternatív választás alapján jutott tisztségéhez, hanem annak a monopóliumnak alapján, amit a szász nemzet e fölött a tisztség fölött gyakorolt. Ugyanakkor azonban a két reformátor mint a magyar nemzet tagja vett részt az erdélyi vallásos vitákban. Így tehát ugyanaz a személy Kolozsváron kívül a magyar nemzet képviselője lehetett, a szász nemzethez való tartozása alapján pedig Kolozsvár első lelkésze lehetett. Heltai esete még érdekesebb, mert szász létére majdnem kizárólag magyarul írt és nyomtatott.

Helth/Heltai irodalmi és nyomdai tevékenysége, amely sok etnicista kútfő spekulációjának tárgya, egyrészt a reformáció és a fordítói munka közti összefüggésből, másrészt az erdélyi könyvpiac helyzetéből kiindulva érthető meg. Hogy megértsük az első szempontot, nagyon árnyalunk kell a reformáció és a nemzeti identitás kialakulása közötti kapcsolatot. Bármilyen állhatatos és csábító is lenne a reformációt *avant la lettre* nemzeti mozgalomként értelmezni, ennek a perspektívának a fenntartása nemcsak a historiográfiai horizont beszűkülését okozná, hanem a hibás útra való térést is. A reformáció már a kezdet kezdetén a fordítás és nemcsak a Biblia fordításának mozgalma volt. A reformátorok írásai gyakran két változatban íródtak (hazai nyelven és latinul), de ha csak az egyik nyelven írták meg, lefordították. Mi több, a reformátorok erkölcsileg kötelesek érezték magukat, hogy íásaikat ne csak azzal a nyelvi közösséggel ismertessék meg, amelyhez tartoztak, hanem más közösségekkel is, az egész kereszténységet szolgálva ilyen módon. Természetes volt tehát a más kultúrák és nyelvek iránti érdeklődés, beleértve az anyanyelvtől eltérő nyelvhasználatát, és nem egzotikus foglalkozás.

Helth/Heltai azonban gyakorlati érzékkel megáldott ember volt. A reformátort és nyomdászt nemcsak reformátori tevékenysége, hanem gyakorlati megmondolások is arra készítették, hogy a magyar nyelv felé forduljon: Ha továbbra is német és latin nyelven nyomtatott volna, telített piacnak dolgozott volna. Irodalmi és nyomdai tevékenysége hiánypótló volt az erdélyi könyvpiacra. Ilyenformán Helth/Heltai (valószínűleg) az első marketingszakember Erdély történetében.

Még összetettebb a helyzet a XVII. században, amikor a név csak nagy ritkán ad információt a nemzeti hovatarozásról. Miután 1568-ban Kolozsvár áttér a Szentháromság-tagadásra (a magisztrátus határozata és nem Dávid prédikációinak eredményeképpen), ennek a hitnek valamiféle szent városává válik. Az unitárius szászoknak, akik már nem érintkezési, csupán kultikus nyelvként hasz-

nálták a németet, el kellett viselniük, akár csak az egész városnak, a kálvinista fejedelmek politikájának szigorúságát. Különösen az I. Rákóczy Györgytől kapott támogatás következtében a kálvinizmus gyorsan visszanyerte az 1566–1568 között elvesztett terepet, így 1620-ban létrejön a szászoknak egy kálvinista közössége, amelynek I. Rákóczy György fejedelem 1635-ben eredetileg az unitárius szászok birtokában levő imaházat adományoz.

A helyzet nagyon nehezen érzékelhető és látható összetettsége már a premodern Kolozsvár identitása néhány vonásának ebből a felsorolásából is kiderül, hiszen még elevenek a XIX. században rögzített etalonok. Szinte legyőzhetetlen nehézségeket okoz Helth/Heltai karrierjének megértése vagy az, hogy a premodern Kolozsvár történetét ne a nemzeti küzdelmeket megelőző történelem prizmiáján keresztül lássuk. Míg azoknak a szász írástudóknak, akik a XX. században Kolozsvárral foglalkoztak, a kolozsvári szászok történelme az elvesztett identitás történelme, a magyar történetírók számára a reformáció nagy győzelem kezdetét jelenti. A kizárólagos identitásoknak ez a perspektívája, amelyet alapjában véve az a marxista historiográfia is osztott, amely nem tett mást, mint továbbvitte és a marxista diskurzus érveivel igazolta a XIX. század nemzeti versengésének eszméit, olyan volt és ma is olyan, mint az említett szász elfogultság: homályos a premodern Kolozsvár összetett identitása szempontjából. A kolozsvári reformáció történetét éppúgy, mint a magyar nyelv majdnem kizárólagos használatát Helth/Heltai részéről a politikai konjunktúra szerint értelmezték: Helth/Heltai számára a magyarok „missziós terepet” jelentettek.¹ A reformáció Jakab Elek (egyébként kitűnő) Kolozsvár-történetében is úgy jelenik meg, mint a Kolozsvár-százalánításához vezető út, vagyis mint a magyar elem győzelme; az 1568-as Unió a szász egyetem elhagyása miatt mint végső csapás a szász elemre. A politikai szükségesség szempontjából a felekezeti térhódítás, pontosabban a felekezetváltás ugyanolyan értelmezést kapott: Helth/Heltai döntésének, hogy magyarul nyomtasson, Jakab Elek jakobinus-töltetű magyarázatot ad, megállapítva, hogy „a magyar szellem akkor is, most is a szabadság szelleme a magyar királyság keleti felén”² (így Helth/Heltai az 1867 utáni nemzeti politika előfutáraként jelenik meg); az antitrinitarizmus győzelmét tehát a magyar elem győzelmének tekintik; egyes szerzők már a gondolat is, hogy a szászok mások is lehettek, mint lutheránusok, képtelenné tesz a historiográfiai és irodalmi kliséktől eltérő valóság iránti fogékonyságra. Helth/Heltainak a magyar irodalom területén végzett tevékenységét a szász feudális polgárság elutasításaként és a magyar vásárok lakosságának (civispolgárok) haladóbb világához való visszatérésként értelmezték. Így a kálvinizmus/unitáriánizmus egyenlő magyar identitás egyenlő a historiográfiai liberalizmus és nemzeti romantika fejlődésével egyenletet marxista köntösbe bújtatva vitték tovább.

A premodern Kolozsvár kutatása nacionalista szellemű ideológiájának elutasítása nem jelenti ennek az érzékeny problémának politikai szempontból korrekt megközelítését. A premodern Kolozsvárt nem lehet az együttélés modelljeként használni, sem mint a multikulturalitásért való védőbeszédet, mert ilyenformán visszatérnénk oda, ahonnan elindultunk. Minden kaland után, amelyen Erdély történetírása átesett, talán elérkezett az idő, hogy a múltban ne (csupán) a jelen igazolását keressük.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

Jegyzetek

¹ Rudolf Schuller: *Aus der Vergangenheit Klausenburg*, Kolozsvár, 1925, 73.

² Jakab Elek: *Kolozsvár Története*, II., Kolozsvár, 1870, 229.

1966, Kovászna (Kovászna megye); BBTE, Európai Tanulmányok Kara, lektor; *Gonicile familiale din Transilvania sec. XVI–XVII. Idei preliminarie pentru o nouă abordare a unui gen de frontieră*. In: *Familie și societate. Studii de istorie a Transilvaniei*, Kolozsvár, 1999.

MAGYARI-VINCZE Enikő

A kolozsvári egyetem és az etnikai határvonalak átlépésének esélyei

I. 1990-től errefelé Romániában sokszor tanúi lehetünk annak, ahogyan az önálló magyar állami egyetem kérdése átforgatta a politikai küzdőtér törésvonalait. Olyan politikai stratégiákat jelenített meg, amelyek meghatározzák az arról való elképzelést, hogy miként kell „a románoknak” és „a magyaroknak” megosztaniuk Erdélyt. S miképpen és kell a magyar kisebbséget megnevezni, elhelyezni és elismertetni Románia társadalmi és kulturális rendjében. Az egyetem körüli vita a romániai magyar identitás politikájának egyik igen fon-

tos megnyilvánulása, de ugyanakkor újratermelője is. Felidézése tanulságos annak a párbeszédnek a vonatkozásában, amely a *Provincia* lapjain zajlik a regionális, etnikai határvonalakat átlépő társadalmi mozgalom, illetve politikai párt elgondolhatóságának, létrehozhatóságának esélyeiről.

A nemzetállam terminusaiban való gondolkodás logikája szerint a romániai magyar identitás politikája a kisebbségi létet – mint az Erdélynek Romániával való 1918-as egyesüléséből származó problémát – a kulturális autonómia kiépítésével képzelte megoldani. A magyarként való megmaradás – mint morális kötelesség – feltételeit a saját kulturális intézmények kiépítésében és fenntartásában látta. Ezek révén gondolta el a magyar anyanemzethez való kapcsolódást, a román államhoz való tartozást, valamint a romániai magyar kisebbségnek mint önálló entitásnak a létét. Eszerint a kultúrának a saját állam funkcióit kellett betöltenie, intézményeinek a romániai magyarság létezését kellett biztosítaniuk és bizonyítaniuk. A kultúra politikája vált a politizálás domináns területévé, miközben az elitek a kultúrmentes és a nemzeti kultúra eszméjét a magától értetődés és a „normalitás” hatalmával ruházták fel. Ebben a kontextusban az egyetem a politizálás célja és eszköze lett, olyan küzdőtér, melyen keresztül folytatódott az erdélyi román és magyar elitek közötti évszázados kulturális versengés.

A kolozsvári egyetem története tükrözi azokat a társadalmi minőségeket, amelyeket a két, feladatát az etnikai misszióban meghatározó elit elképzelni tudott a román–magyar erdélyi együttélés esélyeiről és lehetőségeiről. Ezek közül az egyik az intézményi szegregáció konfliktusos modellje. A „román föld, román egyetem” – „magyar föld, magyar egyetem” eszmék jegyében a domináns etnikum a másikat, a nem dominánsat messzire száműzi az általa uralt létteréből, a monokulturalizmust tartja követendő és megvalósítandó mintának (lásd az 1872-es, 1919-es, 1940-es egyetemalapításokat Kolozsváron). A második modell a konszenzuson alapuló szeparatizmus, amely elismeri a kulturális különbségeket, intézményes kereteket is biztosít ezek gyakorlására, de mindezt csak egymástól jól elhatárolt világok egymásmellettségében tudja elképzelni (lásd 1945). A harmadik minta az intézményes asszimilációt tartja megoldásnak, a „keveredés”, a látszatra közös intézmény a domináns csoport hegemónikus törekvéseit takarja, úgy szünteti meg a kulturális különbségeket, hogy bekebelezi azokat (lásd 1959-től a kolozsvári közös egyetem történetét, Magyari-Vincze Enikő: *Antropologia politiciii identitare naționaliste*, Kolozsvár, 1997; *A kolozsvári egyetem és a romániai magyar identitás politikája*. In Replika, 1999/4).

Függetlenül attól, hogy éppen melyik minta szerint szerveződött, „Az Egyetem” mint nemzeti szimbólum feletti átpolitizált egyezkedés mindig erőteljesen szervezte az erdélyi román, illetve magyar elit társadalmát. Rögzítette a meggyőződést, miszerint a hatalomra került mindenkori többségnek mindig a kisebbségi státusba kerülőtől valamit elvonva kell bizonyítania felsőbbrendűségét. A mindenkori kisebbségnek pedig a történelmi igazságszolgáltatásért folyó (fizikai vagy szimbolikus) harcra, illetve a megfelelő visszavágásig (a fizikai vagy szimbolikus száműzetésből való visszatérésig) tartó túlélésre és megmaradásra kell berendezkednie. Mint ilyen, hozzájárult annak az elképzelésnek a kikristályosodásához, miszerint az Erdélyben való együttélés nem más, mint folyamatos küzdelem a románok és a magyarok között. Ebben a győztes és az áldozat állandóan újratermeli ezeket a pozíciókat, a hozzájuk kapcsolódó frusztrációkat, az általuk legitimálódó stratégiákat és magát az etnikai terminusokban meghatározódó társadalmi és kulturális rendet.

1996 után úgy tűnt, a közös intézményben beindulhat az ennek megosztása feletti, alulról felfelé történő, pragmatikus egyezkedés. Az egyetem politikai instrumentalizálásának hagyománya, a mai hatalmi érdekkellenték és a kommunikáció hiánya miatt azonban nem ez történt. A vita tárgyává váló megoldás, a Babeş–Bolyainak mint úgynevezett „multikulturális egyetemnek” az újradefiniálása, nem ennek eredményeként artikulálódott. A megváltozott politikai helyzetben valójában a szétválás alternatívájaként, felülről jövő kezdeményezéseként került be a politikai hangvételű viták kontextusába. A magyar elitek a multikulturalizmust mint fentről és „a románok” részéről jövő ajánlatot inkább gyanúsannak, mint kielégítőnek tartották, a román hegemoniatörekvések újabb, álcázott változataként kezelték. Román részről sokan úgy gondolták, elfogadhatatlan az a gondolat, miszerint a románság jelenlétét ezen az egyetemen a magyaroknak nagyobb hatalmat adva kellene vagy lehetne újradefiniálni. A románok és magyarok közötti egyezkedés a közös kormányban való részvétel kontextusában sem tudott harmadik, etnicitás-semleges megoldást eredményező párbeszéddé alakulni. Különböző forásokból táplálkozva, de mindkét részről, a másikkal szembeni frusztrációk keveredtek a felsőbbrendűség érzésével. Az attól való féltélem, hogy az etnikai „másik” becsap bennünket, együtt azzal a hittel, hogy nem szólhat bele a mi ügyeinkbe. Ennek eredményeként a felek kiindulópontjai és eredeti elképzelései az együttműködés határaitól és lehetőségeiről gyakorlatilag újratermelődték. Végső soron maga az etnizáló paradigma és a kulturális identitáspolitika győzedelmeskedett, a multikulturalizmus helyi jelentései pedig a román és a magyar értelmezés szembenállásából bontakoztak ki.

Folytatás a következő számunkban

1961, Kolozsvár; BBTE, Európai Tanulmányok Kara, előadótanár; *Antropologii occidentale în Europa de Est* (Colin Quigleyvel és Gabriel Trockal), Kolozsvár, 2000.